

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

THEORETICAL FEATURES OF MODELING THE EDUCATIONAL SYSTEM IN A MODERN SCHOOL

Стаття розглядає теоретичні особливості моделювання виховної системи у сучасній школі. Актуальність обраної теми пояснюється завданнями реформування освітньої галузі та ключовими положеннями нормативно-правової бази. Йдеться про нову норму виховання як компонент освітнього процесу, що набуває ознак персоніфікації, має наскрізний характер та ціннісно орієнтовану домінанту.

«Виховна система» розуміється нами як складний цілісний складний комплекс взаємопов'язаних компонентів, підпорядкованих визначеним цілям та завданням освітнього процесу, які у практиці функціонування забезпечують внутрішній детермінований саморух кожної особистості до своєї «ідеальної» форми, самобутної цілісності, персоніфікації особистісного розвитку у командній взаємодії з усіма суб'єктами освітнього середовища школи.

Виділено ключові аспекти виховної системи, які визначають її особистісно орієнтовану спрямованість: морально-етичні, національні, духовні цінності; пріоритетні цінності окремого закладу освіти; рівень стану морального розвитку спільноти та особистості; конкретизовані цілі й завдання виховання на рівні – школа, клас, особистість; вибір та обґрунтування затребуваних принципів виховання для окремої школи стосовно обраних цілей; змістове проектування ролі кожного учасника освітнього процесу; інтелектуальні та нормативні джерела виховання; форми та методи виховання; допоміжні методи для педагогічної корекції; фактори позашкільного впливу; механізми управління системою; передбачувані результати.

Уточнено етапи розвитку виховної системи: 1) становлення (формулювання концепції); 2) системотворчої діяльності (вдпрацювання змісту та структури системи); 3) досягнення нової якості життя шкільної спільноти (стан стійкої рівноваги); 4) кризовий період (невдоволеність традиційними виховними практиками, потреба в новаціях); 5) відновлення ефективності та трансформація системи, вихід на новий рівень функціонування виховної системи.

Матеріали статті можуть бути використані для розроблення виховної системи в сучасній школі для реалізації завдань Концепції НУШ.

Ключові слова: система, виховна система, система виховання учнів, гуманізація, осо-

бистісно орієнтована виховна система, етапи розвитку виховної системи.

The article examines the theoretical features of modeling the educational system in a modern school. The relevance of the chosen topic is explained by the tasks of reforming the educational sector and the key provisions of the legal framework. It is about a new norm of education as a component of the educational process, which acquires the characteristics of personification, has a pervasive character and a value-oriented dominant.

"Educational system" is understood by us as a complex integral complex of interconnected components, subordinated to the defined goals and tasks of the educational process, which in the practice of functioning ensure the internal determined self-movement of each individual to his "ideal" form, original integrity, personification of personal development in team interaction with all subjects of the educational environment of the school.

The key aspects of the educational system that determine its personally oriented orientation are highlighted: moral and ethical, national, spiritual values; priority values of a separate educational institution; the level of moral development of the community and the individual; specified goals and tasks of education at the school, class, individual level; selection and justification of the required principles of education for a separate school in relation to the chosen goals; meaningful design of the role of each participant in the educational process; intellectual and normative sources of education; forms and methods of education; auxiliary methods for pedagogical correction; factors of extracurricular influence; system management mechanisms; expected results.

The stages of development of the educational system are specified: 1) formation (formulation of the concept); 2) system-building activity (working out the content and structure of the system); 3) achievement of a new quality of life of the school community (state of stable equilibrium); 4) crisis period (dissatisfaction with traditional educational practices, need for innovations); 5) restoration of efficiency and transformation of the system, reaching a new level of functioning of the educational system.

The materials of the article can be used for the development of an educational system in a modern school for the implementation of the tasks of the NUS Concept.

Key words: system, educational system, student education system, humanization, personally oriented educational system, stages of educational system development.

УДК 37.091.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.1.35>

Гусак В.М.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри педагогіки й андрагогіки

Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Перехід до інформаційного типу цивілізації визначив нові вимоги до освітньої галузі в цілому світі. Україна, орієнтуючись на європейок істарту активно включилася у процес реформування, які розпочалися зі зміни її парадигми, що

задала гуманістичну модель способу діяльності для педагогічної спільноти та внесла нові тенденції основоположних світоглядних установок та ціннісних орієнтацій у навчання, виховання та особистісний розвиток кожного здобувача освіти відповідно до його запитів і можливостей.

Першим кого торкнулися кардинальні зміни стали заклади загальної середньої освіти.

Методологічну та законодавчо-нормативну основу трансформації школи становлять ключові засади Законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Концепції «Нова українська школа» та похідні від них документами [8; 13;].

Реалії сьогодення свідчать про те, що кожна школа знаходиться у процесі глибинних перетворень та сумлінно працює над розробленням власної концепції розвитку, внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності. Ці процеси нерозривно пов'язані з урахуванням нової норми виховання, яка задекларована у формулі НУШ, має наскрізний характер та ціннісно орієнтовану домінанту.

Під час проведення курсів за Освітньою програмою підвищення кваліфікації заступника директора школи з виховної роботи (2022) ми провели дослідження актуальних викликів реформування виховання в закладах освіти відповідно до змісту їхньої діяльності. Систематизація результатів дозволила сформулювати лінійку утруднень, які найчастіше зустрічаються, а саме: недостатній рівень розробленості ефективних механізмів створення виховної системи у новій освітній практиці школи; другорядність практики виховання та домінування інтересу до навчання; повільне звільнення від стереотипів у виховній діяльності – здебільшого збереження традиції проведення рутинних заходів, що відбуваються задля заходів, без усілякої системи та зв'язку з принципами дитиноцентризму, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів; розбіжність між декларацією принципу наскрізності виховання в освітньому процесі та впровадження його навчальну діяльність під час уроку; домінування кількості заходів над їх якістю та інше.

Вважаємо, що існування виділених проблем пов'язане з якістю освіти та підтверджується суперечністю між його заданими параметрами виховання (Концепція НУШ) і реальним станом, який має ознаки периферійності на тлі гіпертрофованого спрямування освітньо-педагогічної діяльності на сферу знань у контексті впровадження нових освітніх стандартів та негативно відображається на утриманні системного балансу між навчанням, вихованням та особистісним розвитку здобувачів освіти у контексті реалізації заданої моделі випускника (особистість, патріот, інноватор). Не викликає жодних сумнівів думка про те, що тепер уже недостатньо говорити про необхідність центрації освітнього процесу на особистості дитини, адже без розроблення ефективних механізмів виховання досягти успішних результатів неможливо.

У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває проблема розроблення виховної системи для кожної окремої школи, яка органічно вбудована в освітній процес, але на відміну від навчання має свої специфічні функції та будову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз фахової літератури засвідчує, що поняття «виховна система» належить до основних категорій системного підходу, яким у педагогіці послуговуються для розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язку та зведення їх у єдину теоретичну картину [4, с.305].

Розробниками методології системного підходу у науковому дискурсі вважають Л. фон Берталанфі, І. Блауберга, В. Садовського, А. Уємова, Є. Юдіна, Г. Саймона, П. Друкера.

Теоретичні основи розгортання та розвитку виховних систем, закономірності їх функціонування, основні принципи та етапи впровадження знайшли відображення у роботах вітчизняних дослідників, серед яких потужного значення набувають праці Л. Бєлової (виховна система ВНЗ: соціальні аспекти аналізу); О. Вишневського (наукові засади моделювання та розвитку виховної системи у національній школі, визначення її структури, властивостей, механізмів функціонування на тлі руйнування стереотипів радянської педагогіки); М. Гагаріна (виховна система: управлінський аспект, моделювання); О. Гречаник, (виховні системи навчальних закладів); Г. Сороки (виховні системи та технології); В. Ковальчук (освітньо-виховні системи закладів середньої освіти), М. Красовицького (особистісно орієнтована виховна система школи), О. Познякової (теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами); І.Єрмакова (моделі виховних систем у контексті виховання життєтворчості) та інші.

Безсумнівної уваги заслуговують унікальні авторські виховні системи розроблені М. Гузиком, О. Захаренком, І. Осадчим, П. Лосюком, В. Сухомлинським та апробовані у практиці діяльності, яка доводить їхню ефективність і значущість.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-методичних джерел засвідчує існування теоретичних та практичних досліджень з проблеми розвитку виховних систем, закономірностей їх моделювання, функціонування та етапів впровадження.

Проте нові вимоги до здійснення освітнього процесу в сучасній школі потребують обґрунтування специфіки розроблення особистісно орієнтованої моделі виховання та уточнення її змістової основи.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в уточненні теоретичних особливостей моделювання виховної системи у сучасній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, в умовах інтересу до виховання і розуміння його важливості для забезпечення стабільного розвитку та існування держави особливої гостроти набуває роз'яснення теорії та практики створення

ціннісно орієнтованої виховної системи окремого закладу освіти. Вважаємо, що для розгляду цієї проблеми важливо розмежування таких понять як «система виховання», «виховна система».

Аналіз практики використання означених понять свідчить, що традиційно «система виховання», у широкому значенні, відбиває однакові для усіх шкіл стратегічні завдання, визначені освітньо-нормативними документами та суспільними потребами та запитами. У вузькому значенні – це система заходів позаурочної, позакласної діяльності в окремому закладі освіти, тематика яких залежить від різних факторів і рідко просякнута наскрізною метою виховання школи [12; 14].

Поняття “виховна система” найчастіше використовують для характеристики цілеспрямованого процесу виховання з орієнтацією на кінцевий результат в умовах певної установи [11]. Це поняття дозволяє підкреслити автономність та авторство у розробленні наявної моделі. До прикладу, у літературних джерелах вживають – «виховна система В. Сухомлинського», «виховна система О.Захарченка», «виховна система П. Лосюка».

Сучасна педагогічна теорія визначає виховну систему як динамічну цілісність та єдність закономірно розташованих і взаємозалежних зв'язків. Вона має основні характеристики: цілі, завдання, зміст та види діяльності, що забезпечують їх досяжність (результати); суб'єкти діяльності; взаємозв'язки (особистісні, групові); система внутрішнього управління. [2; 10; 12].

М. Красовицький вважає виховну систему складним комплексом компонентів, який підпорядкований визначеним цілям і забезпечує у процесі свого функціонування досягнення відповідних виховних цілей щодо кожної особистості і усієї учнівської спільноти. Ключовими у цьому визначенні є «комплекс взаємопов'язаних компонентів», тому ефективність функціонування системи визначається саме зв'язком між ними [10].

З огляду на основні завдання Концепції НУШ, «виховна система» розуміється нами як цілісний складний комплекс компонентів, які забезпечують внутрішній детермінований саморух кожної особистості до своєї «ідеальної» форми, самобутньої цілісності, персоніфікації особистісного розвитку у командній взаємодії з усіма суб'єктами освітнього середовища школи [9].

Фактично, означений феномен виражає спосіб життя шкільної спільноти за певними правилами, традиціями, чітко окресленою структурою прав і обов'язків, які підпорядковані та органічно пов'язані зі стратегічними та локальними цільовими орієнтирами, принципами, завданнями, конкретними умовами, інтересами та потребами реальних дітей, ресурсами, актуальними цінностями (морально-етичними, духовними,

національними, особистісними), взаємозв'язками між суб'єктами виховання через партнерську взаємодію, комунікацію, досвідну практику. Слід взяти до уваги той факт, що виховна система завжди функціонує в освітньому середовищі, що відображає спільні впливи, можливості, умови, які існують у соціальному та просторово-предметному оточенні, актуальні освітні ресурси, мотивують високий стан активності суб'єктів та забезпечують достатній та необхідний рівень їхньої самореалізації [5].

Особистісно орієнтована виховна система забезпечує активну участь усіх суб'єктів освітнього процесу, які складають її ядро. У цьому контексті гуманізація розуміється як умова і засіб здобуття системи цінностей, що є підмурком для формування характеру та системи життєвих компетентностей школярів. Системотворним фактором міцності виховної системи виступають конкретизовані теоретичні підходи та принципи виховання, мета та завдання. Саме з ними узгоджуються освітні практики усіх суб'єктів виховання [3; 6; 8].

На думку М. Красовицького, модель виховної системи відбиває розуміння виховання не як штучно вдуманого «роботи» (певної кількості заходів), а як спосіб життя шкільної спільноти, з певними правилами, традиціями, з чітко окресленою структурою прав і обов'язків [10].

На основі опрацьованих наукових джерел [1; 2; 12; 14] пропонуємо звернути увагу на пріоритети розроблення виховної системи, які забезпечують її особистісно орієнтоване спрямування, відповідають завданням Концепції НУШ та включає:

- морально-етичні, національні, духовні цінності (задані суспільством та державою);
- пріоритетні цінності для окремого закладу освіти, які обираються усіма суб'єктами виховання на принципах партнерства;
- вивчення стану морального розвитку спільноти та особистості;
- визначення конкретизованих цілей і завдань виховання на рівні – школа, клас, особистість;
- вибір та обґрунтування затребуваних принципів виховання для окремої школи у кореляції з обраними цілями;
- змістове проектування ролі кожного учасника освітнього процесу (педагогічна, учнівська, батьківська спільнота, громадськість);
- інтелектуальні та нормативні джерела виховання (Конституція України, освітньо-нормативні документи; моральні цінності українського суспільства; національна та загальнолюдська культура; події та факти навколишньої дійсності та ін.);
- форми та методи вихованих практик (інформаційно-освітні, організації життя учнівської спільноти, індивідуальна підтримка морального розвитку особистості, групові та індивідуальні творчі практики);

– допоміжні методи для педагогічної корекції (створення спеціальних ситуацій, спрямування громадської думки школярів, мотивування);

– фактори позашкільного впливу на учнів у соціальному просторі розташування закладу освіти (суспільні відносини, масова культура, неформальне спілкування поза школою, внутрішній світ та вчинки, заклади позашкільної освіти, підліткові клуби, волонтерські організації та ін.);

– механізми управління системою;

– передбачувані результати, які визначаються відповідно до засад НУШ (модель випускника (особистість, патріот, інноватор) та лінійки заданих компетентностей для корекції виховання та показників якості освітнього процесу у контексті виховання.

Слід розуміти, що становлення виховної системи надзвичайно складний, суперечливий, нелінійний досить тривалий процес. Виховна система належить до соціальних, тому їй притаманні певні суперечності, а саме: перевага внутрішньої детермінації процесу над зовнішньою; ідентифікація та розв'язання розбіжностей між хаосом й упорядкованістю, новаціями та традиціями в життєдіяльності системи; порушенням балансу між розвитком змістової структури та функціями виховної системи; виникненням кризових станів на тлі дезінтегруючих тенденцій (воєнний стан, карантин тощо); зміна змісту системотворної діяльності для подолання станів загострення; існування в освітньому середовищі школи «територій неупорядкованості»[5]

Досвідні та наукові практики підтверджують думку про те, що однією з умов ефективності функціонування виховної системи є педагогічне управління – керування процесом взаємодії та взаємовпливу виховної системи й особистості. Управління можна розглядати як трилінійний рух: управління процесом розвитку як цілісної системи; створення, підтримка, зміцнення цієї цілісності; корекційне управління – створення можливостей для включення кожного суб'єкта системи в комплекс виховних практик та командної комунікації у найбільш продуктивній для них позиції.

Дослідження наукових джерел дозволило виділити лінійку етапів розвитку виховної системи. Першим є *етап становлення*, де особлива увага фокусується на проблемі формування концепції як сукупності базових педагогічних ідей; визначенні змісту системоутворювальної діяльності, яка відобразить потреби усіх учасників освітнього процесу; забезпечення матеріально-технічного компонента, аналіз кадрового потенціалу; встановлення оптимальних зв'язків між урочними та позаурочними практиками виховання; моделювання образу ефективної школи через задану модель випускника[9].

Другий етап – відпрацюванням змісту і структури системи, а саме: затверджуються напрями

діяльності; встановлюються зв'язки між різними виховними практиками; визначаються пріоритетні аспекти функціонування системи. Відбуваються інтенсивні процеси командотворення в середовищі школярів, педагогів, батьків; формуються між вікові об'єднання, конкретизують ролі учасників. Відповідно розширюються можливості самореалізації, самоствердження через можливість вибору персоніфікованого бажання участі у різних справах. Ускладнюється діяльність здобувачів освіти у контексті самоврядування, розвивається ініціатива, самодіяльність, творче мислення, створюються умови для групових практик самовиховання, започатковуються нові традиції на основі критичного переосмислення існуючих.

Третій етап констатує нову якість існування шкільної спільноти, де кожен компонент системи відповідає призначенню, урівноважені системні зв'язки, життя школи має власний упорядкований режим функціонування та працює за заданими метою та завданнями, діяльність має характер творчої командної взаємодії. Організація життєдіяльності в освітньому закладі стає справою особистої відповідальності кожного[6]. У педагогів, що забезпечують управління вихованням через базові принципи компетентісно орієнтованого підходу та педагогіки партнерства, розвивається нове педагогічне мислення, засноване на реалізмі, глибокому самоаналізі та педагогічній творчості. Це позитивно впливає на підвищення мотивації участі в різних виховних практиках та усвідомлену саморегуляцію поведінки учнів. Виховна система характеризується стійкою рівновагою. Однак, цей стан не є стабільним з огляду на те, що будь-яка система під впливом різних факторів має властивість старіння.

Таким чином, система переходить у *четвертий етап, який називають кризовим періодом*. Поняття «кризовий стан» варто розуміти як певні об'єктивні прояви, які супроводжуються втратою актуальності того чи іншого досвіду та утворюють стереотипи, що гальмують процеси особистісного, групового розвитку, відчувається дефіцит новизни, у дітей знижується мотивація до участі в основних видах діяльності, спостерігається стан втоми тощо.

Логічно, що завданням *п'ятого етапу стає відновлення ефективності та перебудова виховної системи*. Означена дія може відбуватися революційним або еволюційним шляхом. Перший, як правило, актуалізується у надзвичайних обставинах життя школи, суспільства. Слід зважати на те, що за ефективного педагогічного управління механізми відновлення закладені у самій виховній системі. Добре організований комплекс моніторингових практик своєчасно ідентифікує об'єктивну інформацію про стан системи, її функціонування та планомірно забезпечує процес

самовідновлення, який має ознаки керованості. Дотримуємося думки про те, що провідну роль у трансформації виховної системи відіграє концепція педагогічної діяльності адекватна перспективам розвитку та запитам освітньої політики держави, розвитку суспільства, здобувачів освіти. Якщо перебудова системи прогресивна, то йдеться про рух до ускладнення цілей, удосконалення та надлишковість ресурсного забезпечення, розвиток демократичної культури, ненасильницької комунікації, встановлення більш розгалужених зв'язків тощо. Ознаки такого стану підтверджують перехід системи на новий рівень якісно ефективного функціонування та визначають її відкритість і динамічність.

Зауважимо, що розвиток виховної системи може мати багато варіантів, але слід пам'ятати, що далеко не всі вони мають педагогічну цінність, не всі сприятливі для персоніфікованого розвитку здобувачів освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, виховна система в умовах сучасної школи – важлива складова концепції розвитку будь-якого закладу загальної середньої освіти, один із показників ефективності внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності, ефективний ресурс комплексного розвитку та виховання здобувачів освіти.

Стаття не розкриває усіх позицій порушеної проблеми, тому перспективу подальших досліджень вбачаємо у визначенні ключових функцій виховної системи; критеріїв та показників ефективності її функціонування; вивченні впливу освітнього середовища на врівноваженість виховної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Чернівці : «Букрек», 2018. – 320 с.
2. Вишневський, О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с
3. Гагарін М. Виховна система школи: сутність та структура. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. № 1. С. 45–52.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ.: Либідь, 1997. – 374 с.
5. Гусак В.М. Програма виховання в освітній системі школи: ключові пріоритети та зміст. *«Перспективи та інновації науки» Серія «Педагогіка»*. 2021 № 5(5). С.228-238.
6. Єрмаков І. Виховання життєтворчості : моделі виховних систем. Харків: Видав. група «Основа», 2006. 224 с.
7. Ковальчук В. А. Освітньо-виховні системи закладів середньої освіти: навчально-методичний посібник: Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. – 120 с.
8. Ковальчук В. А. Освітньо-виховні системи закладів середньої освіти: навч.-метод. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 120 с.
9. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
10. Красовицький М. Ю. Практична педагогіка виховання: Посіб. з теорії виховання / ред. Г. І. Іванюк. Івано-Франківськ: Плай, 2000. 219 с.
11. Мойсеюк Н. Г. Педагогіка. Навч. посіб. Київ. 2001. 608 с.
12. Позднякова О. Л. Інтерпретація концепту «виховна система» у сучасній педагогічній науці. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy*. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота). 2019. Вип. 1 (1). С. 39–48.
13. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19>
14. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: нав. метод. посіб. Харків: Видавництво «Ранок», 2002. 128 с.